

İMPARATORLUĞUN “EFENDİ”LERİ: MÜDERRİSLERİN OSMANLI ŞEHİR HAYATINDAKİ FONKSİYONLARI (17. ve 18. Yüzyıllara Dair)*

Turan AÇIK**

Öz

Osmanlı müderrislerinin şehirlerdeki vazifelerinin incelendiği bu makale, uzun vadede Osmanlı ulemasının sosyolojisine dair başlanılan çalışmanın ilk bulgularını teşkil etmektedir. İmparatorluğun 17. yüzyılda yaşadığı kriz ortamında ulemanın görüşlerinin artan önemi, şehirde almış oldukları vazifelere nasıl yansımıştı? Medresede ilim tahsil etmenin yanında “siyasi üye-kazanımı” bağlamında işlevselleşen müderrisler, toplumla iletişime geçtikleri noktalarda ders-i âmlık, vaizlik, imamlık, müezzinlik gibi vazifeler üzerinden de şehirde Sünni İslam’ın hem tadrisi hem temsili ile çevrenin merkezle olan iletişimini ve aracılık vazifesini ifa etmekteydiler. Bunun yanında müftülük, kadı naibliği, mütevellilik yapan; şühûdü’l-hâl, muslihûn ve cemm-i gafır ve cem’-i kesir arasında görülen müderrisler, toplumla iç içe oldukları bir sosyal muhite sahiptiler. Bu iç içe olma durumu onları fonksiyonelleştirmekte ve vazife aldıkları şehirler, merkezî hükûmetin meşruiyet düzenlerine dâhil edilmekteydi. Bu şekilde imparatorluk toprakları, padişahın iktidarının görünür olduğu bir ülkeye (memâlik-i mahrûse-i şâhâne) dönüşmekteydi.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı İmparatorluğu, Müderris, Şehir, Meşruiyet, 17. ve 18. Yüzyıllar

“LORDS/EFENDIS” OF THE EMPIRE: FUNCTIONS OF MUDERRIS IN OTTOMAN CITY LIFE (17th and 18th Centuries)

Abstract

This article, which examines the duties of Ottoman müderris in cities, constitutes the first findings of the study on the sociology of the Ottoman ulama in the long term. How did the increasing im-

* Bu makale, 11-15 Eylül 2018 tarihleri arasında Sofya’da düzenlenen CIEPO 23 kongresinde sunulan tebliğin genişletilmiş hâlidir.

** Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Aksaray/Türkiye.
turanacik@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4682-6265
Makalenin Gönderilme Tarihi: 16.08.2019
Makalenin Kabul Tarihi: 14.10.2019
Makalenin Yayınlanma Tarihi: 25.10.2019
Makalenin Türü: Araştırma

portance of the views on ulama in crisis environment of the Empire in 17th century reflected on the tasks they had taken in the city? In the madrasah, the müderris who became functional in the context of the "political member-recruitment" mediated the community with the center as well as being both the educator and representative of Sunni Islam in the city where they contact the community through the duties such as lecturer, preacher, imam and muezzin. Besides, the müderris who performed as the mufti, deputy kadi, trustee and found among the şühûdü'l-hal, muslihûn, cem-i gafir and cem'-i kesir had a social community in which they were intertwined with society. This intertwinement functionalized them and the cities they were tasked with as the legitimacy mechanisms of the central government. In this way, the imperial lands were transformed into a country where the power of the sultan was visible (memâlik-i mahrûse-i şâhâne).

Keywords

Ottoman Empire, Müderris, City, Legitimacy, 17th and 18th Centuries

“... halk nazarında her biri müctehid
mesâbesinde mu’azzez ve mükerrerem idi.”

Koçi Bey

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu’nda taşra ulemasının sosyolojisine dair başladığımız çalışmamızın ilk bulgularını ve bir halkasını teşkil eden bu makalede, öncelikli olarak müderrislerin toplumla iletişime geçtikleri noktalardaki vazifeleri değerlendirilmeye çalışılacaktır. Peki, neden taşra ulemasının sosyolojisi üzerine eğilme gereği hissedildi? Malum olduğu üzere bilhassa 17. yüzyıla gelindiğinde İmparatorluğun içerisine düştüğü bunalımı/krizi atlatmak için en meşhurları Koçi Bey olmak üzere birçok ıslahatnâme müellifi, bazı tenkitler ve birtakım tavsiyeler sunmuşlardı.¹ Söz konusu tenkitlerin ve tavsiyelerin ortak tarafı, hiç birinin Osmanlıların dayandıkları bilgi sistemini hedef almaması, genel itibarıyla amelî ve ahlâkî bir krize işaret etmeleri idi. Nitekim Koçi Bey’in ulema hakkındaki tenkidi “şöhret ve zînet” düşkünlüğü ekseninde idi.² Dolayısıyla bu müelliflerin gündeminde, Osmanlıların çağdaşı Avrupa entelektüelleri gibi epistemolojik bir kriz yoktu. Mesele, dayanılan bilgi sisteminin ürettiği kanunlara (kanûn-ı kadîm) riayet etmemekten ileri gelmekte idi; yani amelî idi. İşte ulamanın sosyolojisi ile bu amelî/ahlaki hususiyet kastedilmektedir. Dolayısıyla “efendi” unvanlı ulemanın ıslahatnâme yazarlarının belirttiği üzere nasıl bir amelî/ahlâkî kriz yaşadıkları, daha doğrusu *yaşayıp yaşamadıklarının* belgelere yansıma biçimleri merak edilmektedir. Bunun için öncelikli olarak onların şehirlerde icra ettikleri fonksiyonlar ortaya konulacak, akabinde bu istikametten nasıl bir sapma olduğu ya da bir *sapma olup olmadığı* elden gelir ise müstakbel çalışmalarda irdelenmeye gayret edilecektir.³

“Efendi” unvanlı ulema, İmparatorluğun kozmopolit şehirlerinin (mahrûse)⁴ ehl-i örf ve ehl-i ticaret ile birlikte önemli bir bileşeni idi. Bununla birlikte ulema hakkındaki mevcut çalışmalar genellikle İstanbul ve diğer büyük şehirlerle sınırlı kalmış, taşradaki küçük şehirlerde ulemanın bu muhitlerin birer Osmanlı “imparatorluk şehri” (mahrûse) hâline gelmesindeki fonksiyonları üzerinde pek durulmamıştır. Yine 17. yüzyıla gelindiğinde artan sayılarda ayân ve eşrâf içerisine giren ulemanın sosyal ve ekonomik

¹ Tafsilat için bkz. Mehmet Öz, *Osmanlı’da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.

² Göriceci Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, (haz. Yılmaz Kurt), Ecdad Yayınları, Ankara 1994, s. 41.

³ Bizi, bu konuya yönlendiren Bedri Gencer’e müteşekkîrîz.

⁴ “Mahruse” kavramı hakkında bkz. Turan Açık, “Mahruse-i Trabzon’dan Medine-i Trabzon’a: Şehir ve Sekülerlik Bağlamında Kavramsal Bir Dönüşümün Peşinde”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu*, C. II, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Trabzon 2016, ss.711-727.

hayatına dair de yeterli ölçüde malumat bulunmamaktadır. Anadolu'da kadızâde, müftizâde, müderriszâde ve hatibzâde gibi adlar taşıyan bazı ayân aileleri bulunmakta ve İnalıcık'ın dikkat çektiği üzere Nâima da, ulemanın "sosyal sınıfların en şerefli" ve "sosyal ve ekonomik hayatın en yüksek noktasında" olduklarını söylemektedir.⁵ Ulemanın mikro ölçekte şehirde icra ettikleri fonksiyonların, bunun yanında sosyo-ekonomik zeminlerinin ortaya konulması, Osmanlı şehirlerinin muhtevasının anlaşılması açısından da önemlidir. Bu istikamette makalede, efendi unvanlı Osmanlı uleması içerisinde müderrislerin, öncelikli olarak şehir hayatındaki fonksiyonları, bilhassa Trabzon ve Amasya şer'îye sicilleri ve hurufât defterleri üzerinden takip edilmeye çalışılacaktır. Yeri geldikçe İstanbul şer'îye sicillerine de müracaat edilecektir. İmparatorluğun bir kriz içerisinde bulunduğu 17. yüzyılda ve kısmen 18. yüzyılda, müderrislerin bu krizi aşmak bağlamındaki ve buldukları şehirlerin birer "mahrûse olarak devamındaki fonksiyonlarının *sürüp sürmediği* de makalenin zaman aralığının belirlenmesinde etken olmuştur.

MÜDERRİSLER VE CAMİ

Bilindiği üzere geleneksel insan için "*ilim sutûrdan değil sudûrdan öğrenilirdi.*"⁶ Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nda ilim tahsil edenler de bu ilim yolculuğunda -bugünden farklı olarak- mezun oldukları medreselere değil, icazet aldıkları hocalarına vurgu yapmışlardır. İcazetnâmelerde de müderrislerin ve onlardan okunan kitapların ismi zikredilmektedir.⁷ Böylece Osmanlı müderrisi ilmin temsilcisi olarak Osmanlı şehirlerinde mühim bir konumda bulunmaktadır ve sosyo-politik zemininde, askerî zümre üyesi-

⁵ Halil İnalıcık, *Devlet-i Âliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 81.

⁶ Bedri Gencer, "Aydın, Âlim, Şeyh", *Umrân*, S. 257, (2016), s. 44.

⁷ Mehmet İpsirli, "Mehmet İpsirli ile Medreseler ve Ulema Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 6, S. 12, (2008), s. 455; aynı yazar, "Müderris (Osmanlılar'da)", *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 468; Fahri Unan, "Bir Âlimin Hayat Hikâyesi ve Klâsik Osmanlı Eğitim Sistemi Üzerine", *OTAM*, S. 8, (2001), s. 366. Osmanlı müderrislerinin tahsil hayatlarını Koçi Bey şu şekilde ifade etmektedir: "... tâlib-i ilm dânişmend murâd eylese ulemâdan birisi müteharrik olub evvela andan mahrec dersi okuyub isti'dâd ve liyâkâtın müşâhede etdikden sonra müderrisinden birine gönderirdi. Andan birine, böyle böyle hâricde ve dâhilde ve sahnada nice müddet dânişmend olub ba'dehu murâd ettiği yerde karar edüb yolu geldikde mülâzım olub rûz-nâmçe-i hümayûna nâmı yazılırdı." *Koçi Bey Risalesi*, ss. 41-42. Kazasker rûznâmçelerindeki atamalardan örnek bir kayıt ise şöyledir: "Bursa'da Halil Paşa Müderrisi İsmail ref olunub yeri bu fakîrin talebelerinden olub Anadolu Kâdiaskerliği inâyet buyuruldukda kanûn-ı kadim üzere evvelâ mülâzemet kabûl buyurulan Mevlânâ es-seyyid Abdülkerim ibn-i el-mevlâ Ahmed et-Tokatî dâ'îlerine evlâd-ı ulemâ-i zevîl-ihtrâmından olmağla emsâlinde cârî olan kanûn üzere yevmi kırk akçe ba'de'l-arz sadaka buyuruldu." Bâb-ı Meşihât Arşivi (MA), *Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçe Defterleri (AKR)*, No: 5, vr. 33b. Kazasker rûznâmçeleri hakkında bkz. Yasemin Beyazit, "Kadıasker Ruznamçelerinde Tipoloji ve Yeterlik", *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*, (ed. Ümit Ekin), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s. 97-112. 16. yüzyılın sonlarından itibaren gelirleri 40 akçeden aşağı olan müderrisler kazasker tarafından tayin edilmekte, kayıtları da ruznamçe defterlerine kaydedilmekte idi; 40 akçenin üstündeki müderrislerin tayinleri ise Şeyhülislâmlar tarafından yapılır olmuş ve kayıtları ruus defterine kaydedilmiştir. Bilgin Aydın-Rıfat Günalan, "Ruus Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Osmanlı Müderrisleri", *Prof. Dr. Mehmet İpsirli Armağanı: Osmanlı'nın İzinde*, (haz. Feridun Emeoçen vd.), Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 165.

dir. 2 Zilhicce 1004 (28 Temmuz 1596) tarihli bir hükümde, “ve kuzât ve müderrisîn ve meşihat ve tevliyyet ve nezâret ve sâir bunun emsâli şol ki atebe-i ulyâya mülâzemet eyleye onlar dahi askerîdir” denilerek kimlerin askerî olduğu sıralanmaktadır.⁸

Halil İnalçık, ulemânın toplumsal konumu münasebetiyle “şehir politikası ve toplumunda” ön sırada yer aldıklarını belirtmektedir. Bilhassa Osmanlı İmparatorluğu’nun 17. yüzyılda yaşadığı kriz ortamında, kadınların şeriatın uygulanması hususunda verdiği kararları ulemanın görüşlerine dayandırmak zorunda oluşu, onların şehirdeki fonksiyonlarını arttırıcı bir unsur olmuştur.⁹ Bu bağlam içerisinde Osmanlı müderrislerinin en öncelikli fonksiyonlarına baktığımızda elbette tedris faaliyetleri ilk sırada gelmekte idi. Bedri Gencer’in dikkat çektiği üzere, “... mukayeseli siyaset tarafından siyasî sistemler için yapısal-isevsel açıdan ‘sistem, süreç ve siyasa’ olarak üç analiz düzeyi geliştirilmiştir. Sistem fonksiyonları olarak saptanan üç süreç ‘siyasî toplumsallaşma(*socialization*), üye-kazanımı (*recruitment*) ve iletişim (*communication*)’ açısından ise eğitim temel bir öneme sahiptir.” Eğitimin “resmî” boyutu itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu’nda mektep ve medrese daha çok “siyasî üye-kazanımı” açısından mühimdir.¹⁰ Bununla birlikte bilhassa Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman ile birlikte tescil edilen sünî İslam algısının¹¹ İmparatorluğun genelindeki “taşıyıcıları” müderrisler,¹² çevrenin merkezle olan iletişimini ve aracılık vazifesini de ifa etmekteydiler.¹³ Şener Aktürk de “medeniyet” kavramı bağlamında koz-

⁸ *İstanbul Kadı Sicilleri (İ.K.S.)*, Galata Mahkemesi, no: 20, (haz. Mehmet Akman-Fethi Gedikli), İSAM Yayınları, İstanbul 2012, vr. 73b-1.

⁹ İnalçık, *Devlet-i ‘Alîyye-IV*, s. 84. Genel itibarıyla 17. yüzyıla gelindiğinde ulemanın/şeriatın İmparatorluk siyasasında artan bir etkisinin olduğu kabul edilmektedir. Bu durum “bağnazlığın zaferi” olarak nitelenmekte ve gerilemenin müsebbiplerinden en mühimi olarak derecelendirilmektedir. Mesela Yerasimos, “İlerleme değil de gerileme, kazanılmış değerleri kaybetme söz konusu oldukça” *tutuculuğun* ana akım hâline geldiğini ve bu dönemde câri olan “incelikli siyasette” ulemanın fonksiyonunun arttığını belirtir. Ona göre devlet yönetiminde ulemanın “yorumunun” karar mahiyetini alması ile “ulema üstünlüğü yeniden ele alır”. Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye-1. Kitap Bizanstan Tanzimata*, (çev. Babür Kuzucu), Belge Yayınları, İstanbul 2000, s. 458-459. Bu tespitin henüz yeterli nispette delillendirildiğini söylemek zordur. Zira “seküler” bürokrasi örfi hukuk üzerinden tüzellenen devlet yönetimini daha çok temsil eder hâle geldiğçe ve bu süreç Tanzimat Fermanı ve seküler okullar ile nizamiye mahkemeleri üzerinden şeriatın ve ulemanın alanını sürekli daraltırken ulemanın 17. ve 18. yüzyıllarda nasıl bir muhtevalarının olduğu daha çok araştırılmaya ihtiyaç hissetmektedir. Bizim bu makale kapsamında zikrettiğimiz halk nezdindeki saygınlığına ise bağlamı farklıdır ve bu makale, ulemanın mezkur yüzyıllardaki muhtevalarının anlaşılması bakımından küçük bir katkı mesabesinde.

¹⁰ Bedri Gencer, “Osmanlı’da Meşruyet Tabakalaşmasının Oluşumu”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 30, (2004), s. 91.

¹¹ Gilles Veinstein, “Dini Kurumlar, Politikalar ve Yaşamlar”, *Türkiye Tarihi 1453-1603*, ed. Suraiya Faroqi-Kate Fleet, çev. Bülent Üçpınar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s. 399.

¹² Ahmet Yaşar Ocak, “XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmî Dini İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi”, *İslâmî Araştırmalar*, C. 4, S. 3, (1990), s. 193; Madeline C. Zifi, *Osmanlı Uleması: Klasik Dönem Sonrası*, (çev. Mehmet Faruk Özçınar, Birleşik Yayınları, Ankara 2008, s. 106.

¹³ Unan, bu durumu “Ulemânın, bilhassa Müslüman cemaat arasındaki nüfuz ve itibarından faydalanılmak suretiyle, reâyânın merkezî otoriteye sadık kalmasının teminini çalışılıyordu.” şeklinde ifade etmektedir. Tafsilatı için bkz. Fahri Unan, “Osmanlı Resmî Düşüncesinin ‘İlmiye Tariki’ İçindeki Etkileri: Patronaj ilişkileri”, *Türk Yurdu*, XI/45, (Mayıs 1991), s. 33-41. Bu bağlam içerisinde “devletin dinî hizmetlerin gerçekleşmesindeki rolü” hakkında bkz. Necmettin Aygün, “Dinî Hizmetlerin Gerçekleşmesinde Devletin Rolü Üzerine Bazı Tespitler: Osmanlı Dönemi Doğu Karadeniz Örneği”, *OTAM*, C. 22, S. 22, (2007), ss. 61-82. Osmanlı ulemasının “bürokratik siteme entegre edilişi” hakkında bkz. Abdur-

mopolisi yönetmek için “tüm insanlığa” uygulanabilir kanunların gerektiğini ifade ediyor ve “epistemik toplulukların” kozmopolisteki bilginin ve bilincin taşıyıcısı olduklarını, bu yapının nizam içerisinde varlığını devam ettirebilmesi için de elzem olduklarını söylüyor.¹⁴

Osmanlı medreselerinde üretilen ya da gelenek içerisinde üretilmiş bilginin tekrarı yolu ile tesis edilen epistemik yapı, müderrisler aracılığıyla toplumun bütün kesimlerine yayılıyordu. Bu sürecin anlaşıldığı kadarıyla birincisi akademik, ikincisi de popüler tarafları vardı. Yani müderrislerin tedris faaliyetlerinin sadece medresede olmadığı anlaşılmaktadır. Mesela Halimî Hacı Mustafa, eski Trabzon müftüsü Hacı İsmail Efendi'nin bina eylediği camide haftada bir gün ders vermek üzere müderris tayin edilmişti; camideki müderrislik vazifesinin yanında, haftada beş gün dilediği mahalde halkı irşad etmek bağlamında *ders-i âmlık* da yapmaktaydı.¹⁵ Böylece medresede tesis ve temin edilen bilginin ve bilhassa külli bir ilim olan fıkıhın kendi bağlamları içerisinde mahalle halkı tarafından da nasıl bilindiğinin cevabı nispeten ortaya çıkıyordu.¹⁶ Müderrislerin bu fonksiyonları elbette onların toplum nezdindeki itibarını da temin ediyordu. Koçi Bey, “ulemâ-i selef”den bahsettiği satırlarda, İstanbul'a geldiğinde ulemânın şimdiki gibi “hadem ü haşem” ashâbı olmadığını ifade etmektedir. Ona göre “... bir müderris dâ'ileri yoldan geçse halk-ı âlem ikbâl-i tâmm ve küllî ta'zîm ü ihtirâm ederlerdi”. Yine “... *halk nazarında her biri müctehid mesâbesinde mu'azzez ve mükerrem idi.*”¹⁷ Fakat alim ve cahil bir görülmeye başlayalı, ulemanın halk nazarındaki bu imajı zedelenmişti. Koçi Bey'in İstanbul uleması hakkında yaptığı bu tespit, taşralı ulema için de geçerli miydi? Tanpınar, Erzurum'da İmparatorluğun son dönemlerine kadar vaizlik yapan ulemanın toplum nezdindeki saygınlığından bahsetmektedir.¹⁸ Dolayısıyla, müderrislerin 17. ve 18. yüzyıllarda taşrada sıklıkla ders-i âm ve vaiz olarak atanmaları ve toplumla iç içe olmaları hasebiyle belki de halk nazarında hâlâ mü-

rahman Atçıl, “Osmanlı Devleti'nin Ulemâsı/Osmanlı Âlim-Bürokratlar Sınıfı”, *Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası*, (ed. Ömer Mahir Alper-Müstakim Arıcı), Klasik Yayınları, İstanbul 2015, ss. 265-282. Tabii ulemanın “bürokrat” hâline gelişi, Atçıl'ın belirttiği üzere onları, sultanların ve temsilcilerinin elinde “güçsüz oyuncaklar” yapmamıştı (s. 274).

¹⁴ Aktürk için bu epistemik topluluğun en iyi kurumsallaştığı ve görünür olduğu yer “üniversite (evrensel-şehir)”dir. Şener Aktürk, “Braudel'den Elias'a ve Huntington'a 'Medeniyet' Kavramının Kullanımları”, *Doğu-Batı*, S. 41, (2007), s. 171.

¹⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *Hurufat Defterleri (HD)*, no: 1089, vr. 46b. Rebiülâhır 1185 (Temmuz-Ağustos 1771).

¹⁶ Fıkıh ve mahalle ilişkisi için bkz. Turan Açıık, “Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 35, (2014), ss. 1-39.

¹⁷ Görüceli Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, s. 44.

¹⁸ “Temiz yüzleri ve sağlam ahlaklarıyla şehrin hayatına kutsallık katan âlimler...” Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, Dergah Yayınları, İstanbul 2012, s. 34.

him bir mevkileri olmuş olabileceği akılda tutulmalıdır. Bundan sonraki sayfalarda mümkün mertebe bu ihtimal temellendirilmeye çalışılacaktır.¹⁹

Ders-i âmlık bağlamında “siyasi üye-kazanımı” ile birlikte sünnî İslam nokta-i nazarından “siyasi toplumsallaşma” avama uzanmaktaydı. Dolayısıyla devlet ve toplum arasındaki iletişim kanallarından biri, cami eksenli halka yönelik bu tedris faaliyeti idi ve 17. ve bilhassa 18. yüzyılda müderrislerin ders-i âmlık faaliyetleri artmıştı.²⁰ Böylece her ne kadar camilerin yanında ya da onlardan müstakil olmak üzere medreseler ortaya çıkmış olsa da, geleneksel ilim algısının hoca eksenli muhtevasının bir uzantısı olarak bu yüzyıllarda, imparatorlukta cereyan eden sorunlar münasebetiyle müderrislerin camilerdeki fonksiyonlarının arttığı anlaşılmaktaydı. Nitekim Hüseyin Efendi b. Bostan, İslâm Efendi'nin vakfeyletiği dükkân kirasından ücretini almak üzere, “el-hâcc İsmail Efendi'nin müceddeden binâ iylediği câmi'-i şerîfnde haftada iki gün 'ulûm-ı nâfi'a tedris itmek üzere bâ-hüccet-i şer'iyye müderris ve dükkân-ı mezbûra mütevellî nasb ve ta'yîn” olunmuştu.²¹ Siyasi toplumsallaşmanın bir başka yüzünü de *vaizlik* teşkil etmekte idi. Toplam 10 akçe ile “Debbâğhâne Mahallesi'nde vâki' câmi'-i şerîfde beher senenin Receb ve Şa'bân ve Ramazân-ı Şerîf aylarının beher haftalarında ba'de's-salâti'l-Cum'a kürside *va'z u nasîhat* ve sâ'ir aylarında ber-vech-i mu'tad talebe-i 'ulûma tedris itmek üzere *vâ'iz* ve müderris ve bâ-hüccet-i şer'iye evkâf-ı mezkûra hasbî mütevellî olan el-Hâcc İbrahim Halife'nin dikkat çekeceği üzere bir diğer vazifesi *vaizlik* idi.²² Meşhur bir hadis-i şerîfte “*ed-dîni'n-nasiha*” buyurulmaktadır. 18. yüzyılın başında “*ed-dinü'n-nasiha*” (hak din doğru nasihattir) ifadesini içeren ve “yaygın davranışların düzeltilmesi” için çıkarılan bir dizi olağandışı hüküm bulunmaktadır. Rifat Abou al-Haj'ın dikkat çektiği üzere “tam olarak 'hak din nasihat dinleyerek doğru yönlendirilenindir’ anlamında kullanılan *ed-dinü'n-nasiha*” öğüdüyle tebaanın otoritenin temsilcilerine mutlak itaati kastedilmektedir. Böylece nasihat dinleme İslâm kültürü ve yaşam tarzında bir eğitimle eş tu-

¹⁹ 17. yüzyılda Kadızadelliler ve Sivasliler'in kürsülerden edindikleri taraftarlar da bu bağlam içerisinde değerlendirilebilir. Zilfi, *Osmanlı Uleması*, ss. 129-189.

²⁰ Mehmet İpşirli, “Dersîâm”, D.İ.A., C. 9, İstanbul 1994, s. 185.

²¹ VGMA, *HD*, no: 1086, vr. 26a. Rebiülevvel 1169 (Aralık/Ocak 1755/1756).

²² VGMA, *HD*, no: 1130, vr. 18b. Zilhicce 1158 (Aralık/Ocak 1745/1746). Müderrislere verilen bu görevlerin aynı zamanda onların gelirlerini arttırmayı amaç edinmiş olduğu bilinmektedir. Bunun yanında 17. yüzyılda infisal sürelerinin uzaması münasebetiyle ilmiye mensupları, geçimlerini temin etmek için genelde meslekleri ile bağlantılı bazı görevler edinebilmekteydiler. Hatta kimi ilmiye mensupları bu sürelerin uzamasıyla esnaflığa dahi meyledebilmekteydiler. Yasemin Beyazıt, “Tanzimat Devri Şeyhülislamılarından Meşrebzâde Arif Efendi ve Kadılık Kurumundaki İstihdam Sorunu”, *Billg*, S. 54, (2010), s. 52. Bunun yanında bazı usulsüz yollara müracaat ettikleri de vaki idi. Bursa kadısına gönderilen hükümdede, Bursa ahâlisinden birisi vefat ettiğinde medreseden münfasıl bazı müderrislerin davalara karıştıkları, kimi müddeî ve kimi şahit olarak “vefat eden kişi sülüs malını vasiyet etmiştir” diye nâiblere duyurup malın üçte birinden kendilerine hisse aldıkları ifade edilmekteydi. BOA, *MD*, no: 78, s. 671, kayıt no: 1744. 7 Receb 1018 (6 Ekim 1609).

tu" muştur.²³ Bu eğitim süreci anlaşıldığı kadarıyla camide cereyan etmekteydi. Hâsılı, müderrislerin toplumsal zemindeki fonksiyonlarının en önemli ayağı bu nasihat eksensli tefris faaliyeti idi.²⁴

Böylece geleneksel bürokratik nizama uygun bir vaziyette, yani Weberyen anlamda bir standardizasyonun²⁵ olmadığı bir dönemde, müderrisler şehir hayatında birçok fonksiyon icra etmekteydiler. Bu fonksiyonlarının bizim zikredeceğimiz öncelikli olanları yine cami ile alakalı idi. Her ne kadar geç tarihli olsa da hurufat defterlerindeki bir kayıt müderrislerin cami ile alakalı bu vazifelerine dair malumat vermektedir. Buna göre el-hâc İsmail Efendi'nin bina eylediği camide haftada bir gün müderris olan Abdülehad ve Ali adlı kardeşler, aynı zamanda "Trabzon'da Şirin Hatun Câmî'inde Ahmed Paşa vakf iylediği nukûdun nemâsından almak üzere ber-mûceb-i şart-ı vâkıf yevmî altı akçe ile *imâm* ve yevmî dört akçe ile *mu'allim-i sbyân* ve beş akçe ile *vâ'iz* ve iki akçe ile *nâzır* ve dört akçe ile *mü'ezzin* ve ber-vech-i hasbî *hatîb* ve *kayyumluk* cihetlerine mutasarrıflar" dı. Bütün bu vazifeler Abdülehad ve Ali'nin "bilâ-veled" vefatları akabinde Hocazâde Mehmed b. Osman'a tevcih edilmişti.²⁶

MÜDERRİSLER VE KADI MAHKEMESİ

İmparatorluk şehirlerinin en mühim "kamusal alanlarından" olan camilerdeki bu fonksiyonların yanında bir başka mühim kamusal alan olan ve şehrin aynı zamanda idarî mekanizmasının önemli bir bileşeni kadı mahkemesi de müderrislerin vazife aldığı yerdı. Anlaşıldığı kadarıyla şer'îye sicillerinin bir kısmı müderrisler tarafından tutulmaktaydı. Zira Trabzon'dan bir miras ihtilâfı davasında bütün şuhûdü'l-hâl zikredildikten sonra, "ve *kâtibü'l-hurûf* Mehmed el-müderris" şeklinde bir kayıt düşülmüştü;

²³ Rifaat Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, (çev. Oktay Özel-Canay Şahin), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2000, ss. 91-92.

²⁴ Bu fonksiyonlarının kısmen İmparatorluğun sonuna kadar devam ettiği ifade edilebilir. II. Abdülhamid döneminde, Havza Kazası'nda (Edirne Vilayeti'nde) bulunan Kamber Baba Dergâhı postnişini Tevfik Bey'in şeriatı mugayir beyanlarla halkı ifsâd ettiği ve kanunsuz vergi topladığı haberi alınınca, ahaliye "va'z u nasihat" etmesi için -Cemaleddin Efendi'nin 29 Haziran 1893 tarihli arzıyla- Bayezid müderrislerinden Nevşehirli Halil Vehbi Efendi'nin tayin edilmesi istenmişti. Murat Akgündüz, *Osmanlı Medreseleri (XIX. Asır)*, Beyan Yayınları, İstanbul 2004, s. 64. Yine Ankara Vilayeti'ne bağlı Mihalicık Kazası'nda "mezheb-i ehl-i sünnete muhâlif itikâd ve 'amâl-i sahîfe" meyleden ahaliye "va'z u nasihat" etmesi için de ders-i âmlar görevlendirilmişti. BOA, *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV)*, 166/127. 6 Rebiülâhîr 1315 (4 Eylül 1897).

²⁵ Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, (çev. H. Bahadır Akın), Adres Yayınları, Ankara 2011, s. 54.

²⁶ VGMA, *HD*, no: 546, s. 169. 24 Cemaziyelahir 1235 (Mart/Nisan 1820). 18. Yüzyılın başında Konya'da kurulan Zincirli Medresesi'nin ilk müderrisi, aynı zamanda imamlık ve mütevellilik vazifelerini de icra eden Halil Efendi'dir. Yaşar Sarıkaya, "Osmanlı Dönemi Konya'sında Medrese Kurucusu ve Patronu Olarak Sufiler ve Âlimler", *Turkish Studies*, C. 2/1, (2007), s. 170. Akçaaba'da Dereköy Karyesi'nde Benli (?) Çukur adlı mahalde bulunan caminin imam ve hatipliğine köy medresesi müderrisi Seyyid Hüseyin b. Ali tayin edilmişti. VGMA, *HD*, no: 536, vr. 80a. 24 Zilhicce 1246 (5 Haziran 1831). Adana'da Cafer Paşa Camii'nin imamı aynı zamanda müderristir. Mustafa Alkan, "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurufat Defterleri: Adana Örneği", *XV. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. IV-1. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 833.

bu dava kaydını sicile kaydeden büyük ihtimalle “kâtip-müderris”in kendisi idi.²⁷ Boş kalan bir türbehanlığa atanan mahkeme kâtibi Süleyman Efendi’nin isminin başında ulemanın kullandığı “Mevlânâ” unvanı vardı.²⁸ Mevlânâ Süleyman Efendi mahkeme adına, belgenin altında ismi yazılan kişilerle (şuhûdü’l-hâl) keşfe de çıkmıştı.²⁹ Müderris Mevlânâ Hamdi Efendi b. eş-Şeyh Mehmed de, “küttâb-ı mahkemedan” olarak anılmaktaydı.³⁰ Selanik’de Müteveffâ Mustafa Bey Medresesi’nde müderris olan Abdürrahim “ehl-i kâlem”dir ve “niçe müddet mahkemede istihdâm” olunmuştur. Aynı zamanda “ehl-i vukûf olmağla Selanik mukâta’âtı kitâbeti hizmetinde” bulunmuştu.³¹

Müderrislerin kâtiplik ile ve bundan daha çok nâiblik ile alakalı kadı mahkemesindeki vazifelerinden biri de keşfe çıkmaktı. Bu sefer de Amasya’dan Hasan b. Musli’nin Ahmed b. Veli Bey adlı “emred” tarafından yaralanması hususundaki davada, mahkeme tarafından Müderris Mevlânâ Mahmud Efendi keşfe memur edilmişti. Dolayısıyla Hasan b. Musli’nin yaralarını müşahede eden ve ifadesini de dinleyen Mahmud Efendi, “mahallinde tahrîr idüb ba’dehu gelüb meclis-i şer’-i şerîfde haber” vermişti.³² Nitekim kadı nâibliği müderrislerin bir başka vazife alanları idi. “Fahrü’l-müderrişin” Mustafa Efendi, “Mahkeme nâibi” idi ve bir mülk ihtilafı için keşfe gönderilmişti.³³ Bir başka “fahrü’l-müderrişin” Mustafa Efendi de, Havâss-ı Kostantiniyye kadısı tarafından 19 Ramazan 1085 (17 Aralık 1674) tarihinde Hâsalar Kazâsı muzâfâtından Hasköy Nâhiyesi niyâbeti ile “icrâ-yı ahkâm-ı şer’iyye iyle”mek üzere görevlendirilmişti.³⁴ Müderrislerin askerî kassamlık yaptıkları da görülmekteydi. 20 Şevval 1043 (19 Nisan 1634) tarihinde Trabzon Eyâleti’nin “umûr-ı kismet-i askeriyyesi” Müderris Mevlânâ Yusuf Efendi’ye tevcih edilmişti.³⁵

²⁷ *Trabzon Şer’iye sicilleri* (T.Ş.S.), 1821-4, 4/4. Evâhir-i Muharrem 1029 (28 Aralık 1619-6 Ocak 1620).

²⁸ T.Ş.S., 1824, 72/3.

²⁹ T.Ş.S., 1821, 9/2. Aynı doğrultuda bkz. T.Ş.S., 1821, 30/6.

³⁰ *İ.K.S., İstanbul Mahkemesi*, no: 3, (haz. Yılmaz Karaca vd.), İSAM Yayınları, İstanbul 2010, vr. 6a-1. 28 Safer 1027 (24 Şubat 1618).

³¹ BOA, MD, No: 78, s. 680, kayıt no: 1766. 3 Rebiaülahir 1018 (6 Temmuz 1609).

³² *Amasya Şer’iye Sicilleri* (A.Ş.S.), 2, 16/1. Evâil-i Zilhicce 1042 (9-18 Haziran 1633). Müderrislerin mahkeme tarafından sıklıkla keşfe gönderildikleri anlaşılmaktadır. Örnek olması açısından bkz. A.Ş.S. 2, 7/4, 15/1, 103/3; A.Ş.S., 3, 35/1, 47/1; T.Ş.S., 1827, 70/17, T.Ş.S., 1828, 81/8; *İ.K.S., Eyüb Mahkemesi*, no: 61, (haz. Baki Çakır), İSAM Yayınları, İstanbul 2011, vr. 31a-1; *İ.K.S., Galata Mahkemesi*, no: 90, (haz. Fuat Recep-Salih Kahrıman), İSAM Yayınları, İstanbul 2012, vr. 78b-1.

³³ T.Ş.S., 1830, 42/9. 27 Zilkade 1053 6 Şubat 1644). Esad Efendi’nin nâib tayin edilmesi hakkında bkz. T.Ş.S., 1835, 51/9. Gurre-i Şevvâl 1066 (23 Temmuz 1656). Ankara için bkz. Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 109.

³⁴ *İ.K.S., Hasköy Mahkemesi*, no:10, (haz. Tahsin Özcan), İSAM Yayınları, İstanbul 2011, vr. 2-1.

³⁵ T.Ş.S., 1828, 69/1. Evâsıt-ı Şevvâl 1061 (27 Eylül-6 Ekim 1651) tarihinde Müderris İbrahim Efendi, askerî kassam olarak tayin edilmişti. T.Ş.S., 1832, 82/2. 12 Receb 1068 (15 Nisan 1658) tarihli bir başka tayin için bkz. T.Ş.S., 1837, 79/5. 10 Ramazan 1053 (22 Kasım 1643) tarihi itibarıyla Amasya Sancağı’na askerî kassam olarak Müderris Abdullah Efendi tayin edilmişti. A.Ş.S., 4, 128/1.

En mühim vazifelerinden biri de müftülük idi. Dolayısıyla, hem - zorunluluk olmasa da- kadı mahkemesinde davaların neticesine etki etmesi bakımından hem de şehir halkının gündelik hayatının meşruiyeti açısından önemli olan fetva makamında, kimi zaman müderrislerin oturduğu görülmekteydi. Mesela Trabzon'da Sultan Selim Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Yusuf Efendi, aynı zamanda müftü idi ve bir mühim iş için "diyâr-ı ahere" gidecek olmasından dolayı "hizmet-i fetvâ ve tedrîs" in "hâlf" kalması için bir kaimmakam nasbolunması gerekmekte idi.³⁶ Bunun yanında müderrisler hem birden fazla medresede vazife alabiliyorlar hem de müftülük yapabiliyorlardı. Hüseyin Efendi, Trabzon'un hem müftüsü hem de dâhil payesi ile Hatuniye Medresesi'nin müderrisi idi. 5 Rebiülahir 1053 (23 Haziran 1643) tarihinde Orta Hisar Medresesi'ne de müderris olarak tayin edilmişti.³⁷ Benzer şekilde Hatuniye müderrislerinden olan Mevlânâ el-hâcc Ali Efendi, Evâsıt-ı Rebiülahir 1056 (27 Mayıs-5 Haziran 1646) tarihinde "me'zûn-ı bi'l-iftâ" olarak zikredilmekte idi.³⁸ Bundan yaklaşık 9 sene sonra, yine Hatuniye Medresesi müderrisi ve müftü olan -aynı kişi olup olmadığını bilmediğimiz- el-hâcc Ali Efendi, vakfın mütevellisi Osman Ağa'nın adamlarından Fazlullah'tan davacı olmuştu. Vakfın reayasından bazı kimseler "ahvâlini i'lâm" için geldiklerinde Fazlullah, reayayı "çeküb alub gitmek" istemişti. "Müderris-müftü" Ali Efendi'nin hizmetkârı Osman buna müdahale edince Fazlullah, Osman'ı taş ile yaralamış; Ali Efendi'ye de galiz küfür etmişti.³⁹ Burada Fazlullah'ın reayayı engellemeye çalışması, söz konusu vakıf reayasının müteveli ve adamlarından şikâyet etmek için mü-

³⁶ T.Ş.S., 1821, 7/4. Evâhir-i Receb 1024 (16 Ağustos 1615). Trabzon'dan başka bir örnek için bkz. T.Ş.S., 1824, 38/6. İskilip'de Caca Bey Medresesi müderrisi Mevlânâ Abdurrahman aynı zamanda müftü idi. BOA, MD, no: 78, s. 518, kayıt no: 1332. 16. yüzyılın sonunda ve 17. yüzyılın başında Ankara müftülüğü yapan Abdullah Efendi, aynı zamanda Seyf Medresesi müderrisi idi. Yine 17. yüzyılın ortalarında Antakya müftüsü olan İbrahim Efendi aynı zamanda müderris idi. Özer Ergenç, "XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", *Şehir, Toplum ve Devlet: Osmanlı Tarihi Yazıları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, İstanbul 2013, ss. 137, 201, 238. 19. yüzyıl sonu Konya'sından bir örnek için bkz. Sarıkaya, "Osmanlı Dönemi Konya'sında Medrese Kurucusu ve Patronu Olarak Süfler ve Âlimler", s. 172. Budin müftüleri, Sokullu Mustafa Paşa Medresesi müderrisleri idi. Gabor Agoston, "Budin'de Osmanlı Medreseleri ve Müderrisleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 58, (1959), ss. 145-150. Halep'te benzer durum için bkz. Aydın, Günalan, "Rus Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Osmanlı Müderrisleri", s. 167.

³⁷ T.Ş.S., 1830, 2/4. Daha sonraki bir kayıta bu tayinin Orta Hisar Medresesi'nin "mahlûl" olmasından kaynaklandığı, nitekim 10 Şewal 1053 (22 Aralık 1643) tarihinde medreseye Mevlânâ es-seyyid Ömer Efendi'nin tayin edildiği görülmektedir. T.Ş.S., 1830, 91/1, 91/2.

³⁸ T.Ş.S., 1830, 44/2.

³⁹ T.Ş.S., 1834, 44/2. Evâsıt-ı Rebiülahir 1065 (18-27 Şubat 1655). Müderrisler, kimi zaman, ücretlerini aldıkları vakıfların idarecileri ile sorun yaşayabilmekteydiler. Oldukça nadir olan bu duruma Amasya'dan bir örnek, vakıf cabisinin, aynı zamanda sadât-ı kirâmdan olan müderrisi, yeşil sanğını tahkir edecek raddede darb etmesi ile dikkat çekicidir. Müderris es-seyyid Osman Efendi, Büyük Ağa Medresesi'nin câbisi olan Abdülcelâl'den davacı olmuştu. Es-seyyid Osman Efendi, medresede bâkî kalan "vazife" sini câbi olması hasebiyle Abdülcelâl'den talep ettiğinde, câbinin kendisini "darb ve let idüb hetk-i 'ırz iyledi"ğini söylemişti. Bu iddiayı Abdülcelâl reddetmiş; fakat şahitler, gerçekten Abdülcelâl'in Müderris Osman Efendi'ye birkaç defa vurduğunu beyan etmişlerdi. Bu şehâdetin kabulünden sonra es-seyyid Osman Efendi mahkemeye bir fetva ibraz etmiş ve fetvâda câbinin filleri daha açık ifade edilmişti: "Zeyd evlâd-ı Rasûl'den ve ehlül-ilm ve müderris olub 'Amr-ı câbi Zeyd-i mezbûru darb ve ihânet idüb yeşil dülbendin başından yıkub ve ayağıyla depe idi (?) veç-i meşrûh üzere 'Amr'a şer'ân ne lâzım gelür el-cevâb kendü kâfir ve avretî boş olur ve dahi darb-ı şedid ve ahz-ı mâl ile ta'zir-i beîğ lâzım gelür." A.Ş.S., 1, 24/4. Evâsıt-ı Şabân 1034 (19-28 Mayıs 1625).

derrise gittiklerini ihsas ettirmektedir. Nitekim Ali Efendi de reayanın kendisine durumlarını bildirmek için geldiklerini söylemektedir. Dolayısıyla burada müderrislerin -tabii Ali Efendi'nin aynı zamanda müftü olduğunu da hesaba katarak- bir başka vazifeleri daha ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda "müderris-müftülerin" bağlı oldukları vakfın reayasını vakıf idarecilerine karşı korudukları ifade edilebilir. Bunların yanında Rebiülahir (1065) ayına kayıtlı bu davadan sonra Cemâziyelahir (1065) ayındaki bir kayıтта, Hatuniyye Vakfı'nın mütevellisinin değiştiğini ve Mehmed Ağa bin Abdülmennân'ın adını müteveli olarak görüyoruz.⁴⁰

Bütün bunların yanında Trabzon kadılarının vazifelerine Orta Hisar Medresesi de dâhil edilebilmekteydi. Gurre-i Ramazân 1038 (24 Nisan 1629) tarihinden itibaren Trabzon kadılığına Orta Hisar Medresesi'nin ilhakıyla ayrıca günlük 300 akçe ve 6 ay tevkîyet ile Mevlânâ Mehmed Efendi tayin edilmişti.⁴¹ Kazanın "umûr-ı kısmet-i askeriyyesi" de Mehmed Efendi'ye tevîz olunmuştu.⁴²

Kadı mahkemesinin sağlıklı işleyebilmesi için olmazsa olmaz olan ve şehrin toplumsal hafızasını, dolayısıyla "âdet-i kadîme"yi temsil eden şuhûdü'l-hâl arasında da sıklıkla müderrisleri görmek mümkündür.⁴³ Şehrin meselelerine dair ortak kanaati teşkil eden ve gördükleri herhangi bir haksız uygulamayı mahkemeye taşıyan cemm-i gafîr ve cem'-i kesîr içerisinde de müderrisler vardı.⁴⁴ Osmanlı hukukunun tahakkuk edebilmesinin en önemli unsuru olan şahadet hususunda müderrisler hemen her mevzuda ve toplumun bütün zümreleri hakkında şahitlik yapmışlardı. Yine şahitlikle bağlantılı değerlendirilebilecek bir husus da muslihûn idi. Bunlar arasında müderrislerin olması, devlet ve toplum arasındaki bağlantı noktalarından birini teşkil etmesi bakımından önemli idi. Bu durum müderrislerin salt akademik bir çevrede bulunmadıklarının bir göstergesi idi. Vekillik bağlamında da benzer bir tespit yapmak mümkündür. Ayrıca yetim kalan bazı çocukların vasilîğini ya da vasi üzerine nâzırlığı⁴⁵ yapmaları da bu çerçeveye dâhil edilebilir. Mahallelerinde cereyan eden ve ihraç edilmeyi gerektiren bir suçun kovuşturulmasında müderrisler, mahalle imamı ve ahâlisi ile hazır

⁴⁰ T.Ş.S., 1834, 56/1. Evâsıt-ı Cemâziyelahir 1065 (18-27 Nisan 1655).

⁴¹ T.Ş.S., 1826, 65/2.

⁴² T.Ş.S., 1826, 65/3. 19 Ramazan 1038 (12 Mayıs 1629).

⁴³ Şuhûdü'l-hâl hakkında bkz. Hülya Taş, "Osmanlı Kadı Mahkemesinde 'Şuhûdü'l-Hâl' Nasıl Değerlendirilebilir?", *Billg*, S. 44, (2008), ss. 25-44.

⁴⁴ I.K.S., Galata Mahkemesi, no: 20, (haz. Mehmet Akman-Fethi Gedikli), İSAM Yayınları, İstanbul 2012, vr. 66a-1. Evâhir-i Zilkade 1006 (25 Haziran 1598). Cemm-i gafîr ve cem'-i kesîr hakkında bkz. Özer Ergenç, "Toplumsal Düşünce Açıklama Kanalı 'Cemm-i Gafîr ve Cem-i Kesîr'", *Şehir, Toplum ve Devlet: Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, ss. 442-453.

⁴⁵ BOA, MD, no: 78, s. 535, kayıt no: 1375. 8 Safer 1018 (13 Mayıs 1609).

bulunmaktaydı.⁴⁶ Toplumla iç içe olduklarının en önemli göstergelerinden biri ise evlerinin etrafındaki komşuları idi. Toplumdan tecrit edilmiş “steril” mekânları mahal addetmek yerine, hemen her zümreden kişilerle komşuluğu olan evlerde oturabilmekteydiler.⁴⁷ Böylece müderrislerin toplumsal hayat içerisindeki varlıkları tescil edilmiş olmaktadır.

MÜDERRİSLER VE VAKIFLAR

Müderrisler, kadı mahkemesindeki bu vazifelerinin yanında, şehrin kamusal hususiyetlerinin idamesindeki en mühim unsur olan vakıfların tevliyeti vazifesini de üstlenmekteydiler. Trabzon’da Hızır Bey Vakfı’nın mütevellisi, Müderris es-seyyid Hasan Efendi idi ve vakıf nukûdundan alınan bir borcu tahsil etmekteydi.⁴⁸ Mütevelliliğin yanında vakıf nâzırlığı da yapmaktaydılar. Bu istikamette İskender Paşa Vakfı’nın mütevellisi Ömer Beşe ve nâzırın Müderris Mehmed Efendi, meclis-i şer’ e gelip; vakfın Trabzon’daki hamamının bazı yerlerinin harap ve tamire muhtaç olduğunu, “izn-i şer’le” gidilip bakılmasını ve ne kadar akçe ile tamir olunacağını “tahmin” edilmesini talep etmişlerdi.⁴⁹ Müderrisler, tevliyet ya da nezaret gibi vazifeleri olmasa dahi bağlı oldukları vakıfların işlerinde taraf olabilmekteydiler. Trabzon’da Hatuniye Evkâfı’na bağlı Akçaabad Cibâyeti’ni iltizâm etmiş olan yeniçeri Ali Câbi’nin zimmetinde kalan 90 akçenin alınması için İmaret-i Hatuniyye mütevellisi Hüseyin Ağa ve medrese müderrisi Ahmed Efendi, davacı olmuşlardı.⁵⁰ Yine Hatuniyye Vakfı mütevellisi Ali Ağa bin Abdülmennân, vakfın medresesi mihrabının, mektebi, mutfağı ve başka yerlerinin tamire ihtiyacı olduğunu; fakat vakfın buna müsaadesinin olmadığını, bu nedenle vakfın gelir ve giderlerinin görülüp mahkeme tarafından eline hüccet verilmesini talep etmişti. Bunun üzerine medresenin

⁴⁶ “Mahmiye-i İstanbul’da Tabbâh [Debbâğ] Yunus mahallesi sâkinlerinden işbu hâfizü’l-kitâb es-Seyyid Hüseyin b. es-Seyyid Ramazan ve Mehmed Efendi b. Alâaddin el-imâm ve Mehmed Efendi el-müderris ve Ali Subaşı b. mezbûr Hüseyin Çelebi ve Mehmed Çavuş b. Kasım ve Hüseyin Bey b. Memi ve Mehmed Bey b. Mustafa el-cümdî ve Behrâm b. İbrahim ve Osman Çelebi ve el-Hâc Şehabeddin ve sâirleri bi isrihim meclis-i şer’a, yine mahalle-i mezbûreden Sema Hâtun bt. Mehmed’i inzâr ve mahzarında takrîr ve da’vâ edip, mezbûre Hâtun evinde dâ’imâ fesâd üzredir olduğundan gayrı evine nâ-mahrem girip çıkmaktan hâfi değildir, mahallemizde bu üslûb üzere sâkine olursa fesâd olmak mukarredir, kirâren mezbûreye mahallemizden çıkmağa tenbîh olunmuş iken âhar mahalleye çıkmak ile mukayyed değildir, hâlâ mezbûreyi mahallemizden ihrâc olunmasını talep ederiz dediklerinde, mezbûre Hâtun dahi rızasıyla çıkmağa istihâl etmeğin, târih-i kitâbdan üç güne değin âhar mahalleye nakl olunmak için mezbûreye tenbîh olundu. Hurire fi 24 Cemâziyelâhir fi’t-târih’i-mezbûr.” İ.K.S., İstanbul Mahkemesi, no: 3, (haz. Yılmaz Karaca vd.), İSAM Yayınları, İstanbul 2010, vr. 51a-4.

⁴⁷ Önek olması açısından bkz. T.Ş.S., 1821-4, 26/1; İ.K.S., Balat Mahkemesi, no: 2, (haz. Mehmet Akman), İSAM Yayınları, İstanbul 2011, vr. 62b-3. Ankara’dan bir örnek için bkz. Özer Ergenç, “Osmanlı Klâsik Dönemindeki Eşraf ve Ayân Üzerine Bazı Bilgiler”, *Şehir, Toplum ve Devlet: Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s. 394.

⁴⁸ T.Ş.S., 1825, 77/11. Evâhir-i Zilhicce 1029 (17-25 Kasım 1620).

⁴⁹ T.Ş.S., 1821-4, 63/4. Hacı Kasım Vakfı’nın camiinin Küçük Han adlı hanının, odalarının, dükkânlarının, imam ve müezzin evlerinin tamiri hususundaki aynı prosedür için bkz. T.Ş.S., 1821-4, 70/2.

⁵⁰ T.Ş.S., 1825, 74/5. Evâhir-i Rebiülevvel 1038 (18-27 Kasım 1628).

müderri ve müftü olan el-hâcc Ali Efendi,⁵¹ belgenin altında isimleri yazılı olan ayân ve eşrâf ile camiye varmışlar ve vakıf kâtibi Mehmed Çelebi'nin getirdiği masraf defterini inceleyerek vakfın gelir ve giderlerini hesap edip mahkemeye bildirmişlerdi.⁵² Ayrıca vakıf müfettişliği yapan müderripler, vakıftaki herhangi bir usulsüzlüğü divân-ı hümâyuna bildirebilmekteydiler. Şehzade Sultan Mehmed müderri olup müfettiş-i evkâf olan Mevlâna Ali merkeze tezkere göndermiş ve vakfiyeye muhalif bir vaziyette vakfın mütevellilerinin “kendüleri tevâbi'ine” ikişer yüz fodula verdikleri ve bu şekilde vakfa zarar geldiğini bildirmişti.⁵³ Yine vakıf görevlilerinin vazifelerini gereği gibi yapmamaları üzerine müderripler vakıf çalışanları üzerine müfettiş tayin edilebilmekteydiler. Mustafa Paşa Medresesi'nde müderri olan Mevlânâ Musa, Mustafa Paşa Camii ve imâretinin, dükkân ve değirmenleri ile sâir akarının müezzinleri, hüddâmı ve diğer vazifelileri “hidemât-ı lâzımelerinde mukayyed olmayub kusûr ve ihmâl üzere oldukları” için “evkâf-ı mezbûre hüddâmının cümlesine” müfettiş tayin edilmişti.⁵⁴

MÜDERRİLER VE SOSYO-EKONOMİK HAYATLARI

Yukarıdan beri zikredilen vazifelerle birlikte müderriplerin mukataalar hususunda da bazı tasarruflarının olabildiği görülmektedir. Örneğin Amasya sâkinlerinden “fahri'l-müderri'sin” Mehmed Çelebi b. Mustafa Efendi, mahkemede verdiği ifadede, Sultan Bayezid Camii mütevellisi olan Derviş Çavuş'un vakfın mukataasından Boğa adlı köyün mahsulatını, 1043 senesinde vakıf çalışanlarının darda olması ve imaretin zahireye ihtiyacı olması münasebetiyle 18.000 akçeye kendisine “füruht” ettiğini ifade etmişti.⁵⁵ Yine “fahri'l-müderri'sin” Abdüllatif Efendi bin eş-şeyh Hızır Efendi, Amasya'ya bağlı Uygur adlı köyün malikânesine mutasarrıf idi.⁵⁶

Her ne kadar böyle bir örnek elimizde olsa da bizim incelediğimiz belgeler nispetinde Trabzon ve Amasya'daki müderriplerin sosyo-ekonomik hayatın içerisinde toplumun diğer zümrelerine nazaran çok da faal olmadıkları anlaşılmaktadır. Ya da fıkıh tahsili olan müderripler, belki de, mülk alım-satımları, borç-alacak ilişkileri gibi mevzularda kadı mahkemesine çok

⁵¹ Ali Efendi'nin Orta Hisar'da evi bulunmaktadır. T.Ş.S., 1835, 41/13. Hatuniyye Müderri el-hâcc Ali Efendi, İstanbul'da iken al-hâcc Ali Bey'den 500 esedi guriş ve ayrıca at bahasından da 200 esedi guriş almış ve bilahare bunu ödemiştii. T.Ş.S., 1835, 7/2. Evâhir-i Şabân 1065 (26 Haziran-4 Temmuz 1655).

⁵² T.Ş.S., 1834, 56/1. Evâsıt-ı Cemâziyelahir 1065 (18-27 Nisan 1655). Ali Efendi'nin vakfın şadınarına ve hamamına gelen su yollarının tamiri için keşfe çıkması hususunda bkz. T.Ş.S., 1835, 39/9. Evâsıt-ı Cemâziyelahir 1066 (18-27 Nisan 1655). Su yollarının tamiri için gerekli olan 30.000 akçe için Ali Efendi, câmiin hatibi Ahmed Efendi ve imamı es-Seyyid Şaban Efendi ile diğeri çalışanlar, birer aylık vazifelerinden (ücretlerinden) ve “zevâid-horân”ın ikişer aylık ücretlerinden feragat etmişlerdi. T.Ş.S., 1835, 42/1. Gurre-i Receb 1066 (25 Nisan 1656).

⁵³ BOA, MD, no: 78, s. 835, kayıt no: 2174. Gurre-i Safer 1018 (6 Mayıs 1609).

⁵⁴ BOA, MD, no: 73, s. 338, kayıt no: 746. 14 Zilhicce 998 (14 Ekim 1590).

⁵⁵ A.Ş.S., 3, 48/1. Evâhir-i Şevval 1044 (9-17 Nisan 1635).

⁵⁶ A.Ş.S., 4, 93/1. Evâil-i Cemâziyelahir 1053 (17-26 Ağustos 1643).

da ihtiyaç hissetmemiş olabilirler.⁵⁷ Christoph K. Neumann, ulemanın “iltizamlar gibi farklı gelir kaynaklarına erişme girişimleri kamuoyunun sert tepkileriyle karşılaşmayı göze almak zorundaydı.” demektedir.⁵⁸ Belki de ulemadan sadece belli bir kısmı bu karşılaşmayı göze alabiliyor, büyük çoğunluğu bundan kaçınmaya çalışıyordu.

Müderrislerin muhakkak aynı zamanda birer sosyal ve ekonomik hayatları bulunmaktadır; fakat bunun nispeti önemlidir. Babalarının ve kardeşlerinin hangi meslek erbabından olduğu, şehrin genelde hangi muhitinde oturdukları, ne tür mülklere sahip oldukları, girmiş oldukları borç-alacak ilişkileri gibi konular, Osmanlı müderrislerini daha yakından tanıma fırsatı temin edecektir. Bu münasebetle bulabildiğimiz bir örnek müderris ailesi ele alınarak müderrislerin sosyal ve ekonomik hayatlarına dair kısmen malumat edinmek mümkün olabilir. Orta Hisar Medresesi müderrisi Mehmed Efendi ve ailesi bu iş için örnek gösterilebilir.

Evâil-i Cemâziyelevvel 1029 (4-13 Nisan 1620) tarihli bir kayıttan anlaşıldığı kadarıyla Mehmed Efendi, Trabzon’da Tekfur Çayırı Mahallesi sâkinlerindendir.⁵⁹ Tekfur Çayırı Mahallesi genel itibariyle Müslümanların oturduğu fakat toplumun hemen bütün zümrelerinden kişilerin ikamet ettiği bir mahaldir.⁶⁰ Aynı Mehmed Efendi olup olmadığı kesin olmamakla birlikte, aynı tarihlerde baba adı zikredilmeyen bir adet Mehmed Efendi şehrin ayânından olarak zikredilmekteydi.⁶¹ Bu dönemde Orta Hisar Medresesi’ne tayin edilen müderrislerin 25 akçe yevmiye aldıkları görülmekteydi.⁶²

Müderrisin babası, vazife başında iken vefat eden eski Trabzon kadısı Hasan Efendi idi⁶³ ve o da Tekfur Çayırı Mahallesi’ndendi. Trabzon Kadısı Mevlânâ Hasan Efendi, 1029 Rebiülahiri’nin 15. gecesini (20 Mart 1620) vefat etmişti; dolayısıyla “umûr-ı kazâ” muattal kalmış ve Âsitâne-i saadetten müstakil kadı gelinceye kadar sâbıkan Trabzon kadısı olan Mevlânâ Osman

⁵⁷ Trabzon’da 1701-1714 yılları arasında borç verenlerin %3’ü, alacaklıların da %6’sı ulema zümresinden idi. Eyyub Şimşek, *Şer’iye Sicillerine Göre Trabzon’da Borç-Alacak İlişkileri (1701-1714)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2007, s. 29.

⁵⁸ Klaus Kreiser-Christoph K. Neumann, *Küçük Türkiye Tarihi*, (çev. Yunus Emre Gürbüz), İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 173.

⁵⁹ T.Ş.S., 1821-4, 26/1. Evâil-i Cemâziyelevvel 1029 (4-13 Nisan 1620).

⁶⁰ Kenan İnan, *Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından: Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2013, s. 179.

⁶¹ T.Ş.S., 1821-4, 97/2. Evâil-i Şabân 1030 (21-30 Haziran 1621).

⁶² T.Ş.S., 1821, 45/4; T.Ş.S., 1821-4, 123/4. Gurre-i Zilkade 1029 (28 Eylül 1620).

⁶³ Mevlana Hasan Efendi, 1028 Rebiülahiri’nin selhinden (15 Nisan 1619) itibaren günlük 150 akçe ile Trabzon kadılığına tayin edilmişti. T.Ş.S., 1821, 18/2. “Evlâd-ı ulemâdan” olmanın müderris tayin edilmede etkisinin olduğu bilinmektedir. Bursa’da Sadiye Medresesi müderrisi Abdurrahman’ın yerine Anadolu kazaskerinin talebelerinden olup “1087 Cemâziyelevvelî’nin on beşinci gününden altı ay tamamına değin tezkirecilik hizmetinden mülazemete kabul buyurulan Mevlânâ Tahir Mehmed bin Mehmed el-İstanbulî dâ’îlerine evlâd-ı ulemâdan olmağa emsâline cârî kânûn yevmi yirmi beş akçe ile ba’de’l-’arz sadaka buyuruldu.” MA, AKR, No: 5, vr. 34/b.

Efendi “emâneten” tayin olunmuştu.⁶⁴ Trabzon kadısı Hasan Efendi’nin oğlu Mehmed Efendi, aynı zamanda Erdoğan Kethüda Vakfı’nın mütevellisi idi.⁶⁵ Bunun yanında Esad Çelebi adında bir kardeşi vardı ve o da Erdoğan Bey Vakfı’nın nâzırı ve kâtibi idi.⁶⁶ Mehmed Efendi, müderrisliğinin ve mütevelliliğinin yanında, İskender Paşa Camii Vakfı’nın da nâzırı idi ve müteveli Ömer Beşe ile vakfın hamamının tamiri hususunda kadı mahkemesinden izin talep etmişlerdi.⁶⁷ Bir başka kayıttan Mehmed Efendi’nin vakfın hasbî nâzırı olduğu anlaşılmaktaydı. Bu sefer de hamamın icâresinin ayda 1.600 akçe ile mukataada olduğunu, fakat bu miktarın vakfa zarar ettirdiğini; dolayısıyla “hâricden” tâlibi ortaya çıkıncaya değin 400 akçe indirim ile ayda 1.200 akçeye yine mevcut hamamcı Murad Beşe bin Abdullah’a “der’uhde” eylediğini bildirmişti.⁶⁸

Mehmed Efendi, 6 Muharrem 1028 (24 Aralık 1618) tarihinde Fatma binti Şeyh Mehmed Çelebi ile evlenmişti. Karısının vekillliğini Mehmed Çavuş yapmış ve nikâh akdine şahitliği de Hüseyin Çelebi ve Osman Dede yapmışlardı.⁶⁹ Fatma Hatun’un kardeşinin adı da Hasan Çelebi idi.⁷⁰ Fatma Hatun’un babasının şeyh oluşu ve çelebi unvanı, ayrıca şahitlerden Osman’ın “dede” olması, yine kardeşinin de çelebi oluşu; onun ailesinin Mevlî olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla, taşrada, tarikat/sûfî ve şeriat/ulema arasında bu örnek bağlamında ortak bir zeminin varlığı görülmektedir.

Mehmed Efendi’nin babası Hasan Efendi’nin şehrin daha çok ulema kesiminin oturduğu İmaret-i Hatuniyye Mahallesi’nde de evi vardı ve vefatından sonra bu ev çocuklarına kalmıştı; fakat Hatuniyye Vakfı’na verilen senede 15 akçe icare ile mutasarrıf oldukları evi, çardağı, bahçeyi ve içindeki meyveli-meyvesiz ağaçları, babalarının borcu için Mirî Çelebi’ye 16.500 akçeye satmışlardı.⁷¹ Evâil-i Ramazan 1029 (30 Temmuz-9 Ağustos 1620) tarihinde Mehmed Efendi, Orta Hisar Medresesi’nin eski müderrislerinden olarak anılmaktaydı;⁷² fakat hâlâ Erdoğan Kethüda Vakfı’nın mütevellisi idi

⁶⁴ T.Ş.S., 1821-4, 20/2.

⁶⁵ T.Ş.S., 1821-4, 45/5.

⁶⁶ T.Ş.S., 1821-4, 133/3. Evâil-i Rebiülevvel 1029 (6-15 Mart 1620).

⁶⁷ T.Ş.S., 1821-4, 63/4. Evâhir-i Zilhicce 1029 (17-25 Kasım 1620).

⁶⁸ T.Ş.S., 1821-4, 94/6. Evâsıt-ı Receb 1030 (1-10 Haziran 1621).

⁶⁹ T.Ş.S., 1820-6, 19/8. Mehmed Efendi, bu evlilikten hemen hemen iki sene sonra Hasan Beşe bin Abdullah’a 4.000 akçelik bir seraser kaftan verip Gürcistan’dan 16-17 yaşında bir “bikr” cariye almasını istemişti. T.Ş.S., 1821-4, 13/6. Evâhir-i Rebiülevvel 1029 (25 Şubat-5 Mart 1620).

⁷⁰ T.Ş.S., 1821-4, 47/2.

⁷¹ T.Ş.S., 1821-4, 26/1. Evâil-i Cemâziyelevvel 1029 (4-13 Nisan 1620).

⁷² 20 Cemâziyelevvel 1031 (2 Nisan 1622) tarihinden itibaren olmak üzere Orta Hisar Medresesi müderrisliğine aynı Mehmed Efendi olup olmadığını bilmediğimiz Mevlânâ Mehmed Efendi, günlük 50 akçe ve 4 ay tevkîyle tayin edilmişti. T.Ş.S., 1822, 59/1. 15 Şaban 1036 (1 Mayıs 1627) tarihinden itibaren olmak üzere Orta Hisar Medresesi müderrisliğine Mevlânâ Mehmed Efendi tayin edilmişti. T.Ş.S., 1825, 65/3. 15 Rebiülevvel 1040 (22 Ekim 1630) tarihinde

ve tevliyetine binaen mahkemede, babası Hasan Efendi'nin hayatta iken vakıf nü kudundan aldığı 32.500 akçeyi, muhalledata "vaz'ül-yed" olan kardeşi Esad Çelebi'den aldığını ifade etmişti. Bununla birlikte 32.500 akçenin onu onbir akçe hesabı üzere yedi yıllık ribhinde aralarında niza vuku bulmuştu.⁷³ Neticede muslihûnun araya girmesi ile mesele halledilmişti.⁷⁴ Nitekim bu borcun ödenmesi için Esad Çelebi, babasının muhalledâtından Tekfur Çayırı Mahallesi'nde bulunan Erdoğdu Kethüda Camii yakınındaki; kible tarafı Turhan Çavuş mülküne, batısı umumî yola, doğusu Bali Kethüda evlâdı mülkü Boduczâde bahçesi demekle bilinen Ömer Çelebi mülküne, kuzey tarafı da yine Ömer Bey'in odasına komşu olan ahşaptan bina edilmiş bir çardağ, mutfak, kileri, fırını ve dışarı tarafta bulunan bir bâb misafirhâneyi, ahır, bahçeyi, meyveli-meyvesiz ağaçları ve boz yerleri sûk-ı sultânîde açık arttırmaya çıkarmış ve mülkün 4 sehimden 3 sehmini, Müderris Mehmed Efendi 32.500 akçeye, bir sehmini de karısı Fatma Hatun 12.500 akçeye satın almışlardı.⁷⁵

Mehmed Efendi'nin annesinin adı ise Emine bint-i Taceddin idi. Mehmed Efendi ile Esad Çelebi'nin annelerinin aynı babalarının farklı olduğu bir kızkardeşleri bulunmaktaydı. Muhtemelen babaları Hasan Efendi ile boşanan anneleri, Ali Efendi adında bir başka kişi ile evlenmiş ve ondan Âtike adında bir kızı olmuştu. Mehmed Efendi ile Esad Çelebi, mahkemede asaleten ve anne bir kızkardeşleri Âtike bint-i Ali Efendi tarafından vekâleten Yeni Cuma Mahallesi'nde oturan Sâkine bint-i Abdullah adlı kadının vekili olan kocası Kurd Beşe'den davacı olmuşlardı. Buna göre annelerinin vefat eden kocası Hüseyin zimmetinde 12.000 akçe mihr-i müeccelli vardı ve anne Emine hayattayken kocası Hüseyin'in muhalledatından bunun 3.000 akçesini almıştı; fakat gerisi kalmıştı ve bunu talep ettiklerinde Hüseyin'in varisi olan Sâkine ile aralarında niza vuku bulmuştu. Neticede 2.000 akçeye aralarında sulh yapmışlardı.⁷⁶ Buradan Emine'nin Ali Efendi'den sonra da Hüseyin adlı bir kişiyle evlendiği anlaşılmaktaydı.

Mehmed Efendi'nin nihayetinde kadı olduğu görülmekteydi. Evâsıt-ı Şabân 1038 (5-14 Nisan 1629) tarihinde "fahrü'l-kuzât" Mehmed Efendi bin Hasan Efendi, meclis-i şer'de Tekfur Çayırı Mahallesi'nin cemaatinden

Mevlânâ Mehmed Efendi, Orta Hisar Medresesi'ne günlük 50 akçe ve 6 ay tevkiiyetle müderris tayin edilmişti. T.Ş.S., 1827, 94/2.

⁷³ Esad Çelebi, babası hayatta iken Mehmed Efendi ile bu paranın ribhi hususunda "hesâblaşub" herhangi bir borcu kalmadığını iddia etmiş, fakat bunu ispat edememişti; dolayısıyla bu borç hususunda hesaplaşmadığına dair yemin eden Mehmed Efendi davayı kazanmıştı. T.Ş.S., 1821-4, 45/5. Evâil-i Ramazan 1029 (31 Temmuz-9 Ağustos 1620). Yine babasının vakıftan böyle bir borç aldığını Mevlânâ Seyyid Hasan Efendi bin Mustafa ve Mevlânâ İshak Efendi bin İbrahim'in şahitlikleri ile ispat etmişti. T.Ş.S., 1821-4, 46/7. Evâsıt-ı Ramazan 1029 (10-19 Ağustos 1620).

⁷⁴ T.Ş.S., 1821-4, 47/1. Evâil-i Ramazan 1029 (1-9 Ağustos 1620).

⁷⁵ T.Ş.S., 1821-4, 47/2. Evâsıt-ı Ramazan 1029 (10-19 Ağustos 1620).

⁷⁶ T.Ş.S., 1821-4, 50/1. Evâhir-i Ramazân 1029 (20-29 Ağustos 1620)

Murtaza Çelebi, Davud Halife, Molla Sadık ve gayrileri “muvacehesinde” daha önce kendisinin de mütevelliliğini yaptığı Erdoğdu Kethüda Camii vakıf nükûdundan zimmetinde ödemesi gereken 27.000 akçe borcu olduğunu ikrâr etmiş ve mahalle cemaati de onun bu ikrârını tasdik etmişlerdi.⁷⁷ Bu borç muhtemelen Mehmed Efendî'nin babasından kaynaklanıyordu. Nitekim Erdoğdu Kethüda Camii'nin vakıf nükûduna müteveli olan Murtaza Çelebi, camiî imam ve hatibi olan Murad Halife, vakfın hasbî nâzırı olan Ali ve mahalle cemaatinden Ali Bey b. Enes Çavuş, kardeşi Murtaza Çelebi, Zülfikâr Beşe, Osman Beşe ve gayrileri vakfın eski mütevellisi Mehmed Efendî'nin müteveffa babası Hasan Efendî'nin vakıf nükûdundan aldığı 27.000 akçeyi talep etmişlerdi.⁷⁸ Evâsıt-ı Zilhicce 1038 (1-10 Ağustos 1629) tarihli ve bu borcun ödendiğine dair bir kayıta, Mehmed Efendî'nin Of kadısı olduğu anlaşılmaktaydı.⁷⁹

SONUÇ

Mehmed Efendî'nin bize yansıyan belgeler nispetinde sosyo-ekonomik hayatın içerisinde çok da faal olmadığı anlaşılmaktaydı. Daha çok babasının ve annesinin mirasları hususunda mahkemeye müracaat ettiği görülüyordu. Mehmed Efendî'nin dışında, büyük ihtimalle müderris ve müftü olduğunu düşündüğümüz Ali Efendî ibn-i Ahmed'in Evâsıt-ı Safer 1066 (10-19 Aralık 1655) tarihli 72.880 akçelik terekesine bakıldığında⁸⁰ da, bilhassa 17. yüzyılın ilk yarısı ve ortaları için müderrislerin iktisadî meselelerde pek taraf olmadıklarına -ihtiyat payı ile- hükmetmek mümkündür. Mehmed Efendî hakkında bulabildiğimiz belgelerden ve örnek olması açısından Ali Efendî'nin terekesinden hareketle; yine şehirde cereyan eden mülk alım-satımları, borç alacak ilişkileri, mukataa sözleşmeleri vb. iktisadî meselelerde müderrislerin isimlerinin nadiren geçmesi hasebiyle, ağırlıklı olarak 17. yüzyılın ilk yarısındaki belgelere yaslanan bu makalede, müderrislerin belgelerde görülme sıklığı bakımından şehir hayatındaki fonksiyonlarının daha çok kamusal hususiyetleri ile müşahhas medrese, cami, kadı mahkemesi ve vakıflarda teşekkül ettiği görülmekteydi. Bu kamusal mekânların toplum ile iletişime geçtiği yerde müderrisler; ders-i âm, vaiz, müftü, müteveli gibi vazifelerle bu iletişimin aktörlerinden biri oluştular.

Netice itibarıyla “*Tarihteki siyasi sistemlere sosyolojik olarak bakıldığında 'ortodoksi, rasyonalite, meşruiyet, otorite, gelenek, medeniyet ve düzen'* arasında zin-

⁷⁷ T.Ş.S., 1826, 26/5.

⁷⁸ T.Ş.S., 1826, 24/6. 22 Şaban 1038 (16 Nisan 1629).

⁷⁹ T.Ş.S., 1826, 46/5.

⁸⁰ T.Ş.S., 1835, 23/2. Genelde kitaplardan müteşekkil bu tereke, aynı zamanda bir evin içerisindeki mütevazı eşyaları ile mutedil bir yaşam standardını ihlas ettirmektedir.

cirleme ilişki olduğu görülüyordu.” Bunlardan “ortodoksi”, bilhassa emperyal siyasî mekanizmaların “istikrarı” açısından “merkezî” bir hüviyet taşıyordu.⁸¹ Dolayısıyla ait olunan dünyanın ortak bir tavır itibariyle teşekkül etmesinde epistemik bir cemaat olarak müderrislerin hem akademik hem de popüler olmak üzere oldukça mühim fonksiyonları vardı. Merkezî hükûmet tarafından atanan ulemanın en önemli fonksiyonu da, sünnî İslam’ın nisbeten kurumsal bir zeminde temsili, tedrisi ve icrasıydı. Bu şekilde şehirler, merkezî hükûmetin meşruiyet düzeneklerine dâhil edilmekte ve İmparatorluk toprakları, padişahın iktidarının görünür olduğu bir ülkeye (memâlik-i mahrûse-i şâhâne) dönüşmekte idi.

---

⁸¹ Gencer, “Osmanlı’da Meşruiyet Tabakalaşmasının Oluşumu”, s. 81.

Ek: Ali Efendi'nin Terekesi

Ali Efendi'nin 2.000 akçe kıymetli 1 cild Tefsir-i Kadı Beyzâvî (1 cild, 2000 akçe), Kitâb-ı Seyyid Ali (1 adet, 400 akçe), İbn-i Melek'in Kitâb-ı Meşârık'ı (1 adet, 800 akçe), Kitâb-ı Dürer ve Gurer (1 adet, 800 akçe), Kitâb-ı Muhtasar (1 adet, 300 akçe), Kitâb-ı Telvîh (1 adet, 500 akçe), Kitâb-ı Mecmâ'ü'l-bahreyn (1 adet, 150 akçe), Kitâb-ı Menâkıb-ı Celâledîn-i Rûmî (1 adet, 150 akçe), Kitâb-ı Hâcı Baba (1 adet, 100 akçe), Kitâb-ı ... (1 adet, 100 akçe), Kitâb-ı Mutavvel (1 adet, 400 akçe), Tavzîh (1 adet, 150 akçe), Metn-i Kâfiyye ve Şerhi (1 adet, 100 akçe), Tatarhâniyye (1 cild, 100 akçe), Şerh-i ... (1 adet, 40 akçe), Kitâb-ı Sarf (1 adet, 100 akçe), Gülistan (1 adet, 100 akçe), Tezhîb-i Tergîb (1 adet, 100 akçe), Zencânî (1 adet, 40 akçe), Metn-i Vikâye (1 adet, 100 akçe), Sadrû'ş-şer'â (1 adet, 300 akçe), Lugat (1 adet, 40 akçe), Matlûb (1 adet, 40 akçe), ... (1 adet, 40 akçe), Köhne Hâfız (1 adet, 10 akçe), Vâfiye (1 adet, 100 akçe), Miskîn (1 adet, 500 akçe), Menzil der-Orta Hisar (1 adet, 42.500 akçe), büyük tencere (1 adet, 200 akçe), sahan-ı küçük (1 adet, 500 akçe), ... (1 adet, 100 akçe), leğen (1 adet, 100 akçe), küçük güğüm (1 adet, 80 akçe), tâbe (2 adet, 100 akçe), tencere-i küçük (1 adet, 40 akçe), ibrik (1 adet, 40 akçe), iplik 10 vukiyye ... (933 akçe), dülbend (1 adet, 200 akçe), müsta'mel dülbend (1 adet, 100 akçe), bogasi (2 adet, 140 akçe), kaftan (1 adet, 100 akçe), mak'ad (1 adet, 40 akçe), dimi döşek (1 adet, 100 akçe), köhne dimi yasdık (5 adet, 100 akçe), kaliçe köhne (10 adet, 400 akçe), kilim köhne (2 adet, 100 akçe), velense (1 adet, 120 akçe), kebe (1 adet, 100 akçe), nükûd akçe (16.250), semer raht kuşak (1000 akçe), Haleb (2 top, 700 akçe), barça ketan (2 adet, 100 akçe), Haleb (2 top, 170 akçe), makrama-i baş (1 adet, 60 akçe), Haleb (1 top, 60 akçe), dülbend örtüsü (160 akçe), Lâdik bezi (2 adet, 1700 akçe), cedid sandık (1 adet, 200 akçe), makrama (4 adet, 100 akçe), dimi yadığı (1 adet, 35 akçe).

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

-*Mühimme Defterleri (MD)*, no: 73, 78.

-*Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV)*, 166/127.

Bâb-1 Meşihât Arşivi (MA)

-*Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçe Defterleri (AKR)*, No: 5.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA),

-*Hurufat Defterleri (HD)*, no: 536, 546, 1086, 1089, 1130.

Şer'îye Sicilleri

-*Amasya Şer'îye Sicilleri (A.Ş.S.)*, no: 1, 2, 3, 4.

-*Trabzon Şer'îye Sicilleri (T.Ş.S.)*, no: 1820-6, 1821, 1821-4, 1822, 1824, 1825, 1826, 1827, 1828, 1830, 1832, 1834, 1835, 1837.

-*İstanbul Kadı Sicilleri (İ.K.S.)*, Balat Mahkemesi, no: 2, (haz. Mehmet Akman), İSAM Yayınları, İstanbul 2011.

-*İ.K.S.*, Eyüb Mahkemesi, no: 61, (haz. Baki Çakır), İSAM Yayınları, İstanbul 2011.

-*İ.K.S.*, İstanbul Mahkemesi, no: 3, (haz. Yılmaz Karaca vd.), İSAM Yayınları, İstanbul 2010.

-*İ.K.S.*, Galata Mahkemesi, no: 20, (haz. Mehmet Akman-Fethi Gedikli), İSAM Yayınları, İstanbul 2012.

-*İ.K.S.*, Galata Mahkemesi, no: 90, (haz. Fuat Recep-Salih Kahrıman), İSAM Yayınları, İstanbul 2012.

-*İ.K.S.*, Hasköy Mahkemesi, no:10, (haz. Tahsin Özcan), İSAM Yayınları, İstanbul 2011.

Telif Eserler

-Abou-El-Haj, Rifaat Ali, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, (çev. Oktay Özel-Canay Şahin), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2000.

-Açık, Turan, "Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 35, (2014), ss. 1-39.

-Açık, Turan, "Mahrûse-i Trabzon'dan Medine-i Trabzon'a: Şehir ve Sekülerlik Bağlamında Kavramsal Bir Dönüşümün Peşinde", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, C. II, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Trabzon 2016, ss. 711-727.

-Agoston, Gabor, "Budın'de Osmanlı Medreseleri ve Müderrisleri", *Türk Dün-yası Araştırmaları Dergisi*, S. 58, (1959), ss. 141-150.

-Akgündüz, Murat, *Osmanlı Medreseleri (XIX. Asır)*, Beyan Yayınları, İstanbul 2004.

- Alkan, Mustafa, "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurufat Defterleri: Adana Örneği", *XV. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. IV-1. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, ss. 825-842.
- Atçıl, Abdurrahman, "Osmanlı Devleti'nin Ulemâsı/Osmanlı Âlim-Bürokratlar Sınıfı", *Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası*, (ed. Ömer Mahir Alper-Müstakim Arıcı), Klasik Yayınları, İstanbul 2015, ss. 265-282.
- Aydın, Bilgin -Rıfat Günalan, "Ruus Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Osmanlı Müderrisleri", *Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı: Osmanlı'nın İzinde*, (haz. Feridun Emecen vd.), Timaş Yayınları, İstanbul 2013, ss. 155-191.
- Aygün, Necmettin, "Dinî Hizmetlerin Gerçekleşmesinde Devletin Rolü Üzerine Bazı Tespitler: Osmanlı Dönemi Doğu Karadeniz Örneği", *OTAM*, C. 22, S. 22, (2007), ss. 61-82.
- Beyazıt, Yasemin, "Tanzimat Devri Şeyhülislâmlarından Meşrebzâde Arif Efendi ve Kadılık Kurumundaki İstihdâm Sorunu", *Bilig*, S. 54, (2010), ss. 47-74.
- Beyazıt, Yasemin, "Kadiasker Ruznamçelerinde Tipoloji ve Yeterlik", *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*, (ed. Ümit Ekin), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013, ss. 97-112.
- Ergenç, Özer, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.
- Ergenç, Özer, "XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", *Şehir, Toplum ve Devlet: Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, ss. 117-144.
- Ergenç, Özer, "Osmanlı Klâsik Dönemindeki Eşrâf ve A'yân Üzerine Bazı Bilgiler", *Şehir, Toplum ve Devlet: Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, ss. 383-395.
- Ergenç, Özer, "Toplumsal Düşünce Açıklama Kanalı 'Cemm-i Gafir ve Cem'-i Kesir", *Şehir, Toplum ve Devlet: Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, ss. 442-453.
- Gencer, Bedri, "Osmanlı'da Meşruiyet Tabakalaşmasının Oluşumu", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 30, (2004), ss. 65-100.
- Gencer, Bedri, "Aydın, Âlim, Şeyh", *Umran*, S. 257, (2016), ss. 42-44.
- Göriceli Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, (haz. Yılmaz Kurt), Ecdad Yayınları, Ankara 1994.
- İnalçık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- İnan, Kenan, *Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından: Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2013.
- İpşirli, Mehmet, "Dersîâm", *D.İ.A.*, C. 9, İstanbul 1994, ss. 185-186.
- İpşirli, Mehmet, "Müderris (Osmanlılar'da)", *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, ss. 468-480.
- İpşirli, Mehmet, "Mehmet İpşirli ile Medreseler ve Ulema Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 6, S. 12, (2008), ss. 451-470.

- Ocak, Ahmet Yaşar, "XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmî Dinî İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi", *İslâmî Araştırmalar*, C. 4, S. 3, (1990), ss. 190-194.
- Öz, Mehmet, *Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.
- Sarıkaya, Yaşar, "Osmanlı Dönemi Konya'sında Medrese Kurucusu ve Patronu Olarak Sufiler ve Âlimler", *Turkish Studies*, C. 2/1, (2007), ss. 162-195.
- Şimşek, Eyyub, *Şer'îye Sicillerine Göre Trabzon'da Borç-Alacak İlişkileri (1701-1714)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2007.
- Taş, Hülya, "Osmanlı Kadı Mahkemesinde 'Şühûdü'l-Hâl' Nasıl Değerlendirilebilir?", *Bilig*, S. 44, (2008), ss. 25-44.
- Unan, Fahri, "Osmanlı Resmî Düşüncesinin 'İlmiye Tarîki' İçindeki Etkileri: Patronaj İlişkileri", *Türk Yurdu*, XI/45, (Mayıs 1991), ss. 33-41.
- Unan, Fahri, "Bir Âlimin Hayat Hikâyesi ve Klâsik Osmanlı Eğitim Sistemi Üzerine", *OTAM*, S. 8, (2001), ss. 365-391.
- Veinstein, Gilles, "Dini Kurumlar, Politikalar ve Yaşamlar", *Türkiye Tarihi 1453-1603*, (ed. Suraiya Faroqhi-Kate Fleet, çev. Bülent Üçpınar), Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, ss. 397-436.
- Weber, Max, *Bürokrasi ve Otorite*, (çev. H. Bahadır Akın), Adres Yayınları, Ankara 2011.
- Yerasimos, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye-1. Kitap Bizanstan Tanzimata*, (çev. Babür Kuzucu), Belge Yayınları, İstanbul 2000.
- Zilfi, Madeline C., *Osmanlı Uleması: Klasik Dönem Sonrası*, (çev. Mehmet Faruk Özçınar), Birleşik Yayınları, Ankara 2008.